

Aktuální otázky demografie

RNDr. Klára Hulíková, Ph.D.

Na úvod – co je demografie (odpovědi účastníků přípravného kurzu k přijímacímu řízení v roce 2022)

Demografie je obor, který se zabývá **reprodukcí lidských populací**, konkrétně tedy tím, jak populace početně narůstají nebo se zmenšují, jak se mění jejich struktura (např. z hlediska věku), úrovní porodnosti, plodnosti, úmrtnosti a dalšími procesy, které populační vývoj přímo či nepřímo ovlivňují (sňatečnost, rozvodovost, nemocnost atd.).

Demografie se tedy zabývá **populací** a jejím vývojem, často využívá kvantitativní vyjádření, hodnoty vybraných ukazatelů a statistik, dává jim však vždy kontext a interpretaci. **Populační vývoj** je vyjadřován obvykle pomocí analýzy **demografických procesů** (ty reprezentují intenzitu, s jakou se v populaci rodí děti nebo s jakou lidé v populaci umírají). Mezi klíčové otázky v současné době patří především **stárnutí populace**, **nízká úroveň plodnosti** většiny vyspělých států či **zdravotní rizika** ve světě.

Obecné informace

Test ze Základní orientace v problematice obyvatelstva (ZOPO) v sobě obsahuje celkem **50 otázek**, 30 je věnovaných geografickému a demografickému pohledu na populační problematiku, 20 je věnovaných pohledu historickému (dějepisnému). Přípravný kurz představuje podklad pro přípravu na geograficko-demografické otázky. Historický pohled je obsahem kurzu Populační vývoj z historické (dějepisné) perspektivy.

Základní okruhy témat spadajících do geograficko-demografické části testu ZOPO:

- **Vývoj počtu obyvatel světa a jednotlivých kontinentů nebo zemí**
- **Základní údaje o demografických procesech (úmrtnost, porodnost...)**
- **Věková struktura populace a její změny**
- Hustota zalidnění, rozmístění obyvatelstva
- Migrace, urbanizace
- Sociální situace a problémy
- Etnika, národnostní menšiny
- Důležité nadnárodní organizace, zdroje demografických dat

Základní pojmy

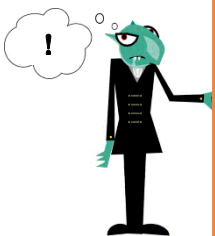
Přirozený přírůstek/úbytek = rozdíl mezi počtem narozených a počtem zemřelých

Celkový populační přírůstek/úbytek = přirozený přírůstek/úbytek + rozdíl mezi počtem přistěhovalých a vystěhovalých

Hrubé míry = základní ukazatele vývoje obyvatelstva, kdy počet událostí (narození, zemřelí) vztahujeme k celkovému počtu obyvatel hodnoceného území

Hrubá míra porodnosti = podíl počtu (živě) narozených a počtu všech obyvatel; udává se v promile ev. v procentech

Hrubá míra úmrtnosti = podíl počtu zemřelých a počtu všech obyvatel; udává se v promile ev. v procentech

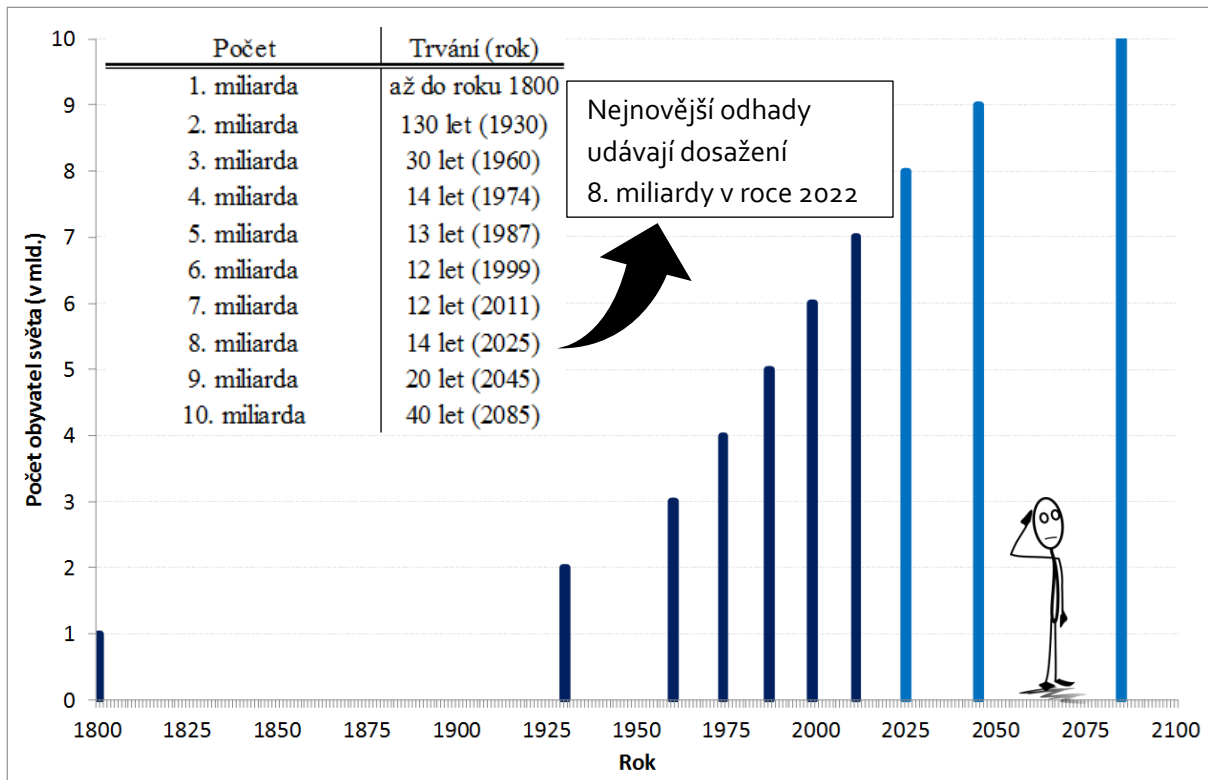
Protože demografické jevy jsou úzce vázány na věk, je například hrubá míra úmrtnosti **ovlivněna i věkovým složením populace**. Při hlubší analýze demografické situace se proto snažíme vliv věkového složení odstranit.

Základní ukazatele neovlivněné věkovou strukturou populace:

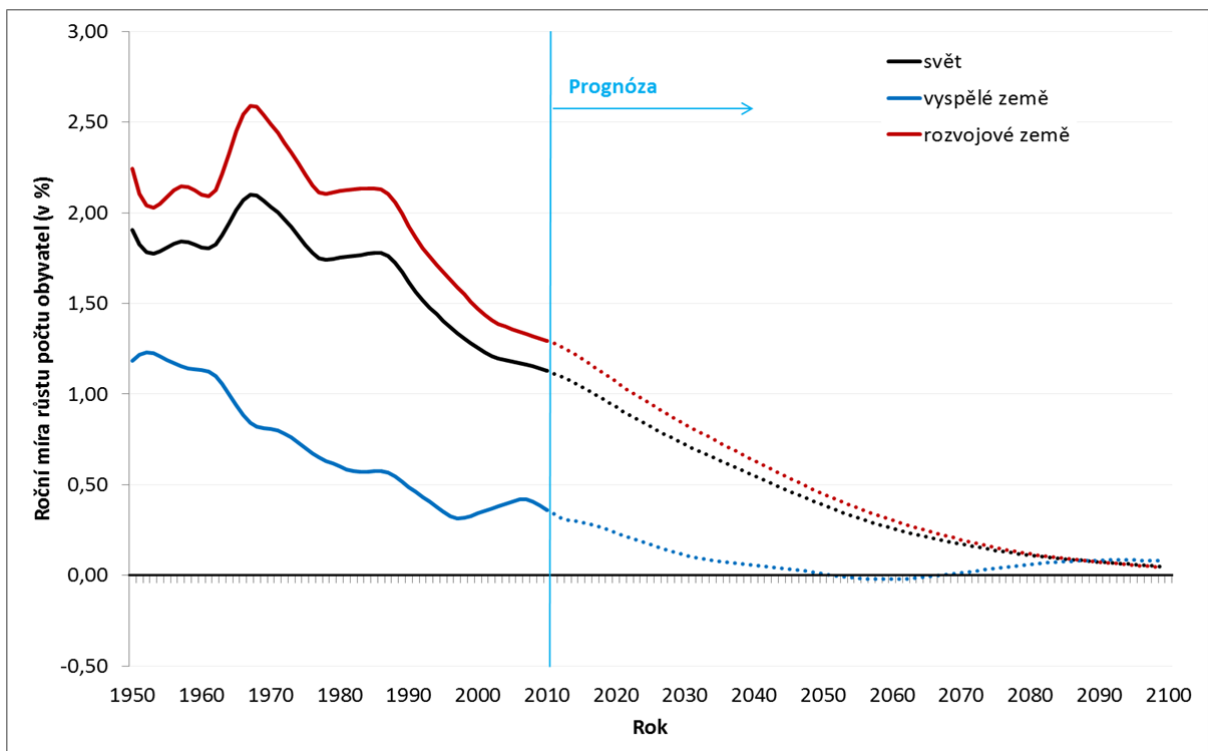
Úhrnná plodnost = říká nám, kolik dětí by se v průměru živě narodilo za život jedné ženě za předpokladu neměnnosti výchozích podmínek

Střední délka života při narození (naděje dožití při narození) = charakterizuje úmrtnostní poměry a říká nám, jakého věku se v průměru dožije právě narozený jedinec, opět za předpokladu neměnnosti výchozích podmínek

Obrázek 1: Vývoj počtu obyvatel světa (mld.)

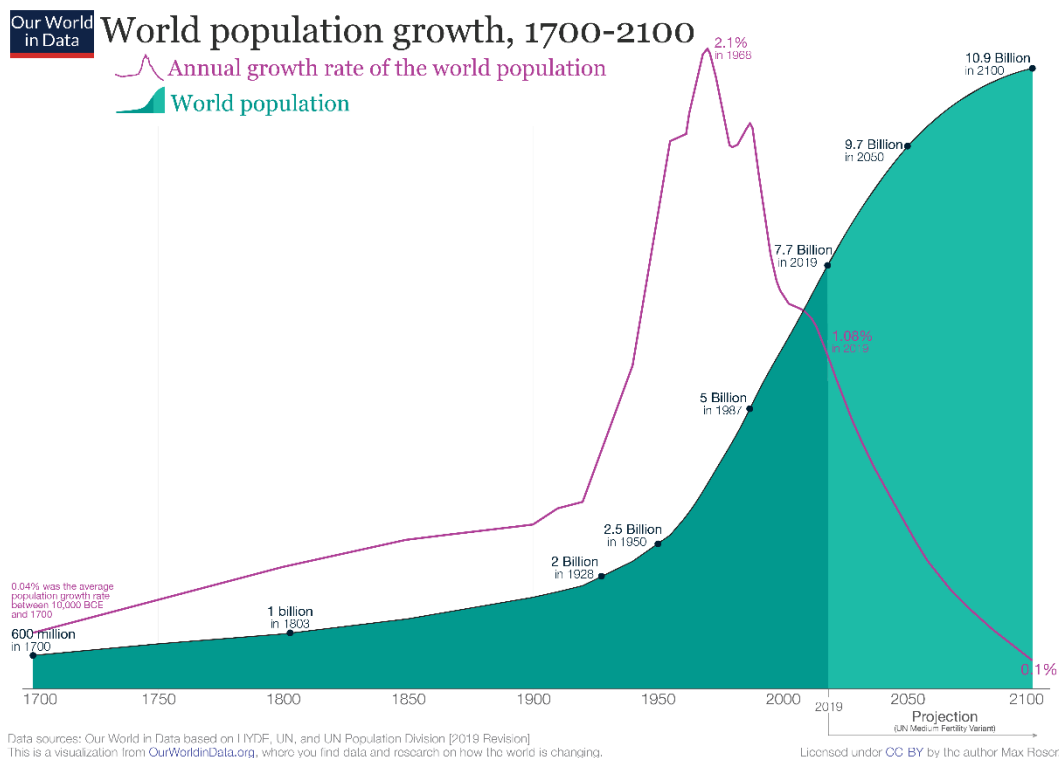

Obrázek 2: Roční míra růstu světové populace (v %)

Zdroj dat: Organizace spojených národů

Obrazek 3: Roční míra růstu světové populace (v %), celkový počet obyvatel

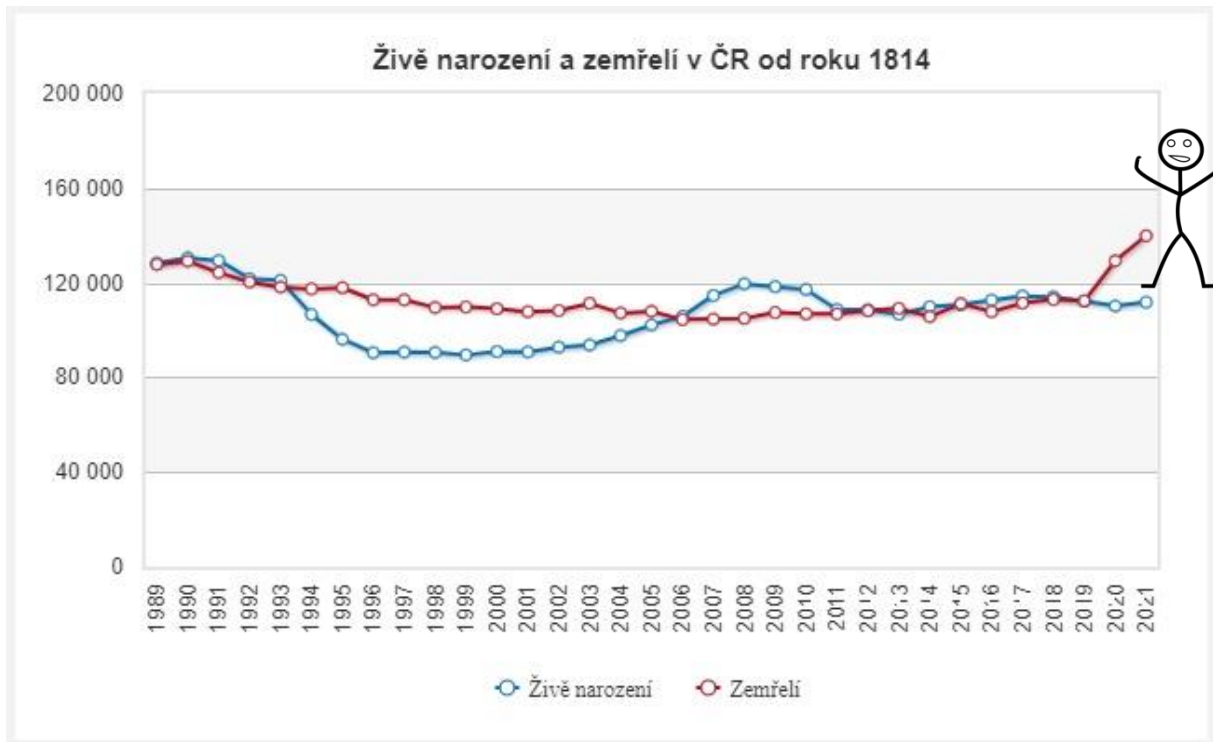

Zdroj: <https://ourworldindata.org/world-population-growth>

Česká republika

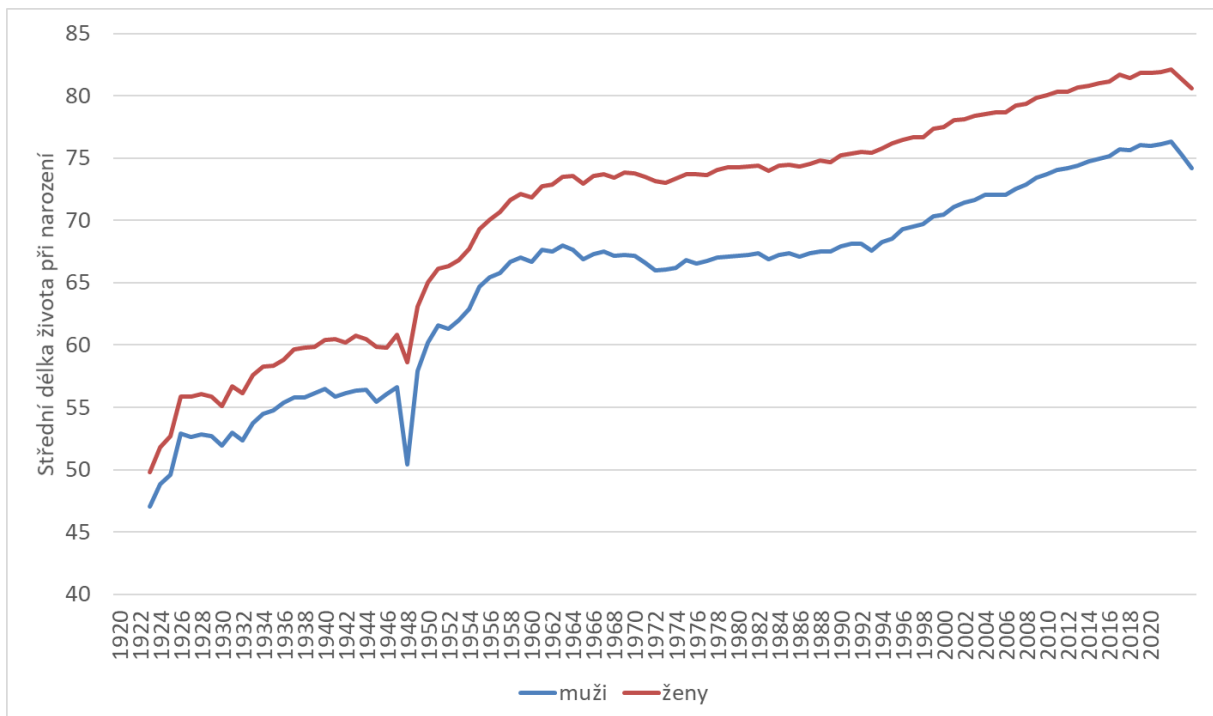
- Do 19. století – rodil se vysoký počet dětí, které se ovšem nedožily dospělosti; přírůstek byl nízký a kolísal (epidemie, války, hladomor)
- V průběhu 19. století – pokroky v hospodářství, lékařské péči, hygieně – zlepšily se úmrtnostní poměry; počet narozených klesal pomaleji
- Od 2. poloviny 40. let 20. století přirozený přírůstek klesá a od roku 1994 se začalo rodit méně dětí, než kolik lidí umíralo (obrat nastal opět r. 2006 ...a pak opět...a opět...)
- V 80. letech připadaly ještě 2 děti na ženu, od 2. poloviny 90. let to bylo necelých 1,2 dítěte na ženu, v roce 2014 pak 1,53 živě narozeného dítěte, před nástupem pandemie pak okolo 1,7 živě narozeného dítěte. V roce 2022 byla úroveň plodnosti přes 1,8 živě narozeného dítěte na jednu ženu, což je aktuálně jedna z nejvyšších hodnot v Evropě.
- V průběhu 90. let docházelo ke zlepšování úmrtnostních poměrů
- Česká republika měla k 30. září 2022 **10 526 937** obyvatel

Obrázek 4: Počet narozených a zemřelých v České republice od roku 1950 do 2020

Zdroj: Český statistický úřad (<https://www.czso.cz/csu/czso/zive-narozeni-a-zemreli-v-cr-od-roku-1814>)

Obrázek 5: Vývoj střední délky života při narození, 1920–2021, Česko, muži, ženy

Zdroj dat: Český statistický úřad

Demografické procesy

Celkový počet obyvatel je ovlivněn základními složkami demografické reprodukce – úrovní **porodnosti** a **úmrtnosti**; působením obou složek dochází k přirozenému přírůstku nebo úbytku obyvatelstva

- Až do 18.–19. století byla úroveň porodnosti i úmrtnosti vysoká
 - Přirozená neregulovaná plodnost na úrovni 5–7 dětí na jednu ženu
 - Vysoká dětská a kojenecká úmrtnost
 - Výkyvy úmrtnosti v důsledku epidemií, hladomorů, válek
 - Výsledkem byl pozvolný růst světové populace
- Od 18.–19. století nastávají sociální a ekonomické změny ve společnosti (industrializace, urbanizace, změna životního stylu, zlepšení zásobování potravinami, zlepšení hygienických podmínek, pokrok v medicíně), což ovlivňuje i charakter reprodukčního chování →
 - Přechod od primitivního reprodukčního chování s vysokou plodností a úmrtností na nový řád reprodukce charakteristický nízkou plodností i úmrtností
 - Tento proces je nazýván **demografická revoluce**

Demografická revoluce

Porodnost a úmrtnost během demografické revoluce neklesají současně – nejprve klesá úmrtnost a porodnost klesá s určitým zpožděním → dočasné zvýšení přirozeného přírůstku spojené s výraznějším růstem počtu obyvatelstva

Začátek, průběh i ukončení demografické revoluce jsou rozdílné v různých částech světa

Ve vyspělých evropských zemích začala demografická revoluce koncem 18. století a byla ukončena během první poloviny 20. století; v rozvojových zemích (zejména afrických) teprve probíhá (některé jsou dokonce na jejím začátku)

- Současná situace ve světě – **rozvinuté země**
 - Nízký počet narozených dětí,
 - Vysoká střední délka života (mezi 75 a 80 lety),
 - Přirozený přírůstek nulový, v některých zemích záporný (Německo, Maďarsko, Ukrajina),
 - Největším problémem je zvyšující se podíl obyvatelstva staršího 60 let, stárnutí obyvatelstva
- Současná situace ve světě – **rozvojové země**
 - Vyšší přirozený přírůstek (1,8–3,0 %)
 - Přetrvávající vysoká porodnost (v některých převážně afrických státech se ženám rodí okolo 6 dětí); také ale vysoká úmrtnost (nedostatek potravin, AIDS, etnické války apod.)

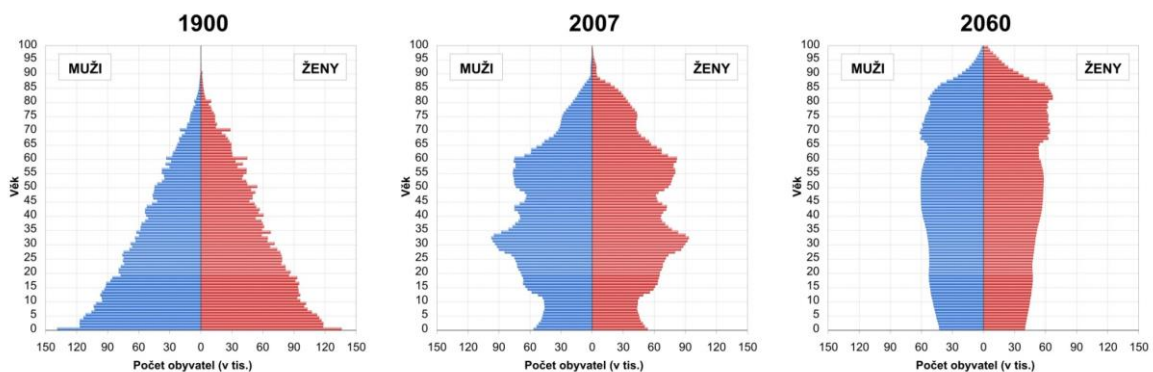
- Dalším závažným problémem většiny chudých rozvojových zemí je vysoká nemocnost obyvatelstva – finančně nedostupná lékařská péče, špatná výživa, nízká vzdělanost, špatné hygienické návyky
- Velkým problémem je šíření HIV/AIDS: v současnosti nakaženo okolo 35 milionů lidí, z toho 60 % v Africe, 10 % v jižní a jihovýchodní Asii (Svazijsko, Botswana, Jižní Afrika)

Plodnost (vyjádřeno úhrnnou plodností)	Úmrtnost (vyjádřeno střední délkou života při narození v letech)
Vyspělé země: 1,1–1,3 (Španělsko, Česko na konci 90. let 20. století, Itálie)	Vyspělé země: 79–80+ (Japonsko, Austrálie, Švédsko)
Světový průměr: 2,4 (odhad pro rok 2019)	Světový průměr: 71 (2015), 73 pro ženy a 69 let pro muže
Rozvojové země: i nad 6,5 (Jemen, Uganda aj.)	Rozvojové země: pod 55 (Botswana, Svazijsko, Zimbabwe)

Věková struktura

Obrázek 6: Změny věkové struktury České republiky, 1900, 2007, 2060

Změny věkové struktury jsou vyvolávané změnami v přirozené reprodukci:

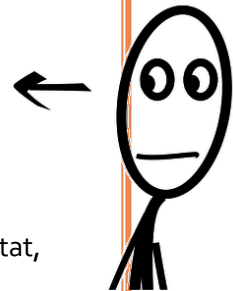
- Populace, kde se ženám rodí mnoho dětí (mají vysokou úhrnnou plodnost), mají zároveň vysoké zastoupení mladých lidí (až 50 % osob do 20 let). Mezi takové země patří např. Jemen, Somálsko, Uganda, Angola...
- V populacích, kde proběhla demografická revoluce, tedy poklesla úmrtnost a poté i plodnost, roste podíl starých osob v populaci a dochází k tzv. **demografickému stárnutí**. V jeho důsledku roste také průměrný věk.
 - Demografické stárnutí obyvatelstva s sebou nese ekonomické, sociální i politické problémy
- Celosvětově byl v letech 1995–2000 podíl dětí (do 15 let) v populaci 31,2 %

- Mezi země s nejvyšším podílem dětí v tomto období patřil Jemen (47,5 %), Uganda (49,4 %), Afghánistán (40,8 %) a Niger (48,4 %)
- Mezi země s nejnižším podílem dětí v tomto období patřilo Španělsko (16,3 %), ČR (18,7 %), Itálie (14,8 %) a Řecko (16,8 %)
- Odhadovaný celosvětový budoucí vývoj podílu dětské složky v populaci na roky 2045–2050 ukazuje pokles až na 19,6 %

Další důležité pojmy:

- Bludný kruh chudoby, chudoba,
- HIV/AIDS, přístup k pitné vodě, index lidského rozvoje
- Národ, etnická skupina, národnostní menšina, jazyk

Nadnárodní organizace: OSN (Populační divize), WHO, UNESCO, FAO, Eurostat, Population Reference Bureau

Zdroje demografických informací a dat

- Sčítání lidu, domů a bytů v ČR: www.scitani.cz (<https://www.czso.cz/csu/sldb>)
- Český statistický úřad: www.czso.cz
- Population Reference Bureau (anglicky, snadno a přehledně základní informace a grafika): <http://www.prb.org/>
- OSN, Populační divize (anglicky, články, prognózy, analýzy): <http://www.un.org/en/development/desa/population/>
- Pohrajte si s daty online: [Google Public Data](https://www.google.com/publicdata/)
- www.demografie.info (česky, vysvětlení základních pojmů demografie, analýzy)
- Přírodovědci (především sekce Geograf): www.prirodovedci.cz
- Geografie nás baví: www.geografienasbavi.cz
- [Časopis Demografie](http://www.casopis-demografie.cz)
- Časopis [Geografické rozhledy](http://www.geograficke-rozhledy.cz)

Sledujte demografy:

- Facebook: <https://www.facebook.com/demografieAlbertov/>
<https://www.facebook.com/young.demographers>
- Instagram: <https://www.instagram.com/demografove/>
- [YouTube](https://www.youtube.com/)

Stránka pro školy, středoškoláky, budoucí uchazeče, studenty i veřejnost (pro všechny 😊):

www.natur.cuni.cz/demografie – záložka Pro školy

<https://www.natur.cuni.cz/geografie/demografie-a-geodemografie/pro-skoly>